

Lyrika/poézia ako (jedna) inšpirácia a doména „estetiky chvenia“ (Niekoľko poznámok k téme)

FEDOR MATEJOV, Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava

MATEJOV, F.: Lyric Poetry as (one) Inspiration and Domain of „Shivering Aesthetics“ (Several Comments on the Subject)
SLOVENSKÁ LITERATÚRA 63, No. 5, p. 326 – 334.

The paper features the writer's memory of his first meeting with Peter Zajac as a reader and interpreter of poetry in the late 1970s and of his work on Štefan Strážay's poetry being both initiation and inspiration. The paper then advances in several steps: it records Zajac's initial generational vitality of developing theories, his inclination towards existentialism in the last quarter-century; this represents the framework of „shivering aesthetics“ being currently developed by P. Zajac – also in relation to the 20th century modern poetry; what proves to be fundamental for him is the phenomenon and notion of the „sublime“. It can be exemplified by the writer's brief excursion into the „country“ in Ivan Laučík's poetry. The actual „shivering“ of the lyric text in its making and reading is demonstrated by the last sketch of Ján Ondruš's poem *Radosť* (*Joy*, the introductory idyll, natural-musical melancholy, the interior of solitude, the final melancholy freeze and a possible lyric catharsis, their discreet oscillations).

Key words: P. Zajac, lyric, interpretation, the „sublime“, J. Ondruš

S P. Zajacom ako čitateľom a interpretom poézie mal som možnosť prvý raz sa stretnúť „in vivo“ alebo „in actu“ niekedy koncom sedemdesiatych rokov – bolo to v priestoroch bývalej Univerzity 17. novembra na Zelenej ulici v Bratislave, ktoré obhospodarovala FF UK. Azda malo ísť o stretnutie v rámci príprav neskoršieho edičného podujatia – „zborníka mladej literárnej vedy“ *Literárne rozhľady* z roku 1986 (ed. V. Mikula a P. Zajac), koncipovaného interpretačne s časovým rozpätím či záberom od textov staršej slovenskej literatúry po súdobú literatúru. P. Zajac ako prednášajúci či vystupujúci mal pred sebou básň Š. Strážaya *Západ slnka*, ešte nie ako súčasť zbierky *Palina* z roku 1979, ale v podobe vytrhutej a odloženej novinovej stránky či poskladaných novín, kde bola publikovaná. Jeho iste pedagogicky názorná a pokojne improvizovaná úvaha nad textom preľnula sa mi o pár mesiacov a potom aj neskôr pri opakovaných čítaniach s interpretačnou štúdiou Strážayova básň *Západ slnka* (*Romboid*, 1980, č. 2); v rozšírenej verzii figuruje ako profilovaná kapitola v *Tvorivosti literatúry* z roku 1990. Koncom sedemdesiatych rokov ako retrospektívny čitateľ *Slovenských pohľadov*, *Mladej tvorby* alebo *Romboidu* z druhej polovice šesťdesiatych rokov a prelomu šesťdesiatych a sedemdesiatych rokov mohol som mať P. Zajaca fixovaného skôr ako recenzenta či kritika súdobej prózy a príležitostného glosátora generačne vnímaného „života“ vôbec... (Späťne by sa azda mohlo vzhľadom na J. Štrassera ako recenzenta či kritika predovšetkým súdobej

mladej poézie hovoriť o spontánne generačnej del'be rolí.) – Na Zajacovom šťastnom siahnutí za Strážayovou básňou a jeho práci nad ňou možno synekdochicky si pripomenúť jeho vtedajšie gesto voči poézii i to, čo pretrváva podnes. (Iba pre oživenie text samotnej Strážayovej básne: „*Na rohu dvoch prázdnych / širokých a dlhých ulíc / lúči sa muž so ženou. / Tridsať, štyridsať. // Je to dlhé lúčenie. Nebo / klenie sa nad nimi, obrovské, / špinavosivé. A všetko/ je zrátané dopredu – // Tolko času na lásku, / tolko času na klamstvo. / Už nič na ilúziu. / Smútok je telesný.*“) Je to poetologická voľba a domýšľanie textu skôr „denotatívneho“, priamo označujúceho, než „konotatívneho“, metaforicky naznačujúceho, kde báseň, jej dianie nesú metonymicky vybrané reálie a momenty s ich strohou reflexiou a pointovaním. Je to ďalej kriticko-interpretáčné evidovanie premien, ktoré sa dali už pred časom na pozadí tradičnej „vozvýšenej“ alebo rétoricko-ideologicko-manipulatívnej predstavy poézie nazvať sekularizáciou súdobej slovenskej poézie (z východiskového lat. „saeculum“ tu vstupujú do významovej súhry slovníkové „vek“, „časnosť“, „pozemskosť“, „svet“). Poézia je tu chápaná a kriticko-interpretáčne traktovaná ako súčasť a vyčirujúce médium sveta nášho života, prirodzeného sveta, „sveta, v ktorom žijeme“. To sme už pri ťažiskových témach *Tvorivosti literatúry* P. Zajaca, v akčnom dosahu jej vecnosťou tlmeného pátosu. Utváranie umeleckého textu, jeho štrukturovanie, čítanie či interpretovanie a následné situovanie v literárnej kultúre a kultúre vôbec dostáva sugestívne pomenovanie telesnej, biotickej proveniencie – „pulzovanie literatúry“ (názov súboru štúdií z roku 1993). Možno to čítať aj ako ohlas generačne spontánneho, organizmického, príľnavého vitalizmu – s nechuťou či priamo odporom voči masívnemu alebo skoro až sklerotizujúcemu sa inštitucionalizovaniu vecí v sedemdesiatych a ešte aj osemdesiatych rokoch a voči literatúre ako spoločenskému rituálu, nekrytému významovo sa z množujúcimi, obohacujúcimi možnosťami samotných textov... (P. Zajac sa pred časom zmenil, ako sa v týchto súvislostiach koncom šesťdesiatych rokov aktualizoval aj dávnejší apel J. Ortegu y Gassetu k spontánne vitálnym zdrojom umeleckých a ďalších životných prejavov v ich sváre s „kulturalizáciou“ – český preklad J. Forbelského Ortegových esejí *Úkol naší doby* z roku 1969.) Medzi letmo spomenutými šesťdesiatimi rokmi v znamení prózy a osemdesiatimi rokmi, keď postupne vznikali texty na tému lyriky zo zväzkov *Tvorivosť literatúry* a *Pulzovanie literatúry*, znamenali sedemdesiate roky pre P. Zajaca vo veci lyriky iniciačnú lekcii z teoretizovania a interpretačnej práce F. Miku a činnú účasť na práci nitrianskeho teoreticko-metodického pracoviska. Lyrika ako „ikonizácia“ „subjektivity“ so svojou prinajmenšom od moderny špecifickou tematicko-významovou labilitou, návratne obkružovaná u F. Miku raz zo strany verša, inokedy obrazu, východiskovej komunikačnej situácie či životnej situácie ako témy v zmysle „hateňa sujetu“, preliačenia „riešenia“ dovnútra, a Mikova druhovo-žánrová bádateľská trasa „od epiky k lyrike“ – to všetko prechádzalo u P. Zajaca postupne akcentovaním životne nasycovaného pnutia „subjektivity“ k obsahom sveta, doliehania sveta, ich telesných dotykov a prienikov, takto nesených rečových artikulácií a zároveň od toho sa začal odvíjať jeho systematický žánrový rozvrh modernej, resp. súčasnej lyriky – od drobných žánrových podôb, ako paralipomena, epigramy, gnómy, cez piesňové podoby až po novo situované odveké vysoké žánre veštby, varovania, ódy či elégie. Tu invenčne vstupuje do hry jeho germanistická kompetencia a prekladateľská skúsenosť s poéziou. (Pred desiatimi rokmi

v *Slovenskej literatúre*, 2006, č. 3 – 4, dedikovanej P. Zajacovi, jeho nitrianske roky pripomenula a zhrnula M. Valentová; germanistickým aktivitám s ich dosahom pre celkový pracovný profil P. Zajaca sa venoval A. Bžoch.)

P. Zajac dnes – to je predovšetkým „estetika chvenia“ aj ako rovnomenný nemecký zväzok z roku 2015,¹ aj v ňom sčasti zmapovaný, sčasti ešte perspektívne otvorený autorov bádateľský a spisovateľský terén. Východiskový osobnostný alebo aj generačný vitalizmus akoby nadobúdala existencializujúce pointovanie; nebudeme v tom vidieť iba „silu veku“ či ťaž doby, ak si z meandrov filozofie 20. storočia pripomenieme „existenciu“ ako modifikáciu života, radikálne individuovaného, schopného jasnosti-pravdy, t. j. nahliadnutia toho, čo je, a zároveň schopného prevziať zodpovednosť za tieto nahliadnutia, za svoj pohyb vo svete s druhými a vecami v znamení možnosti zjasňovania či zastierania, rešpektujúcej opatery či deštruktívneho exploatovania... Najsubtilnejšou podobou všetkých týchto hybností, siahajúcich od elementárnych telesných kinestézií cez zaujatie, pohnutie, súznenie, odpor, spor, prácu, boj a hru až po významové oscilácie umeleckého diela, je práve „chvenie“; samotnej vecnej evidencii, že tak to s „vecami ľudskými“ i umenia fakticky je, pomenovanie poskytli inšpirácie v rozpätí od Goetheho *Fausta* s motívom-formuláciou „chvenia“ („*Das Schaudern ist der Menschheit bestes Teil*“)² po formulácii z *Príspevkov k filozofii* M. Heideggera z druhej polovice tridsiatych rokov, vydaných až posthumne k jeho storočnici v roku 1989.³ Nielen niekdajší organizmický život, ale aj rad kľúčových estetických a poetologických pojmov nadobúda existencializujúce vyhrotenie. (Iba v zátvorke: dávne štylistické výrazové diferencie F. Miku, precizované od päťdesiatych po deväťdesiate roky, tu môžu postupne nájsť po rokoch oživujúce telesno-zmyslové situovanie...) Z akoby sebestačnej krásy a záľuby v nej básnické či vôbec umelecké diela vychyľuje náhlosť „vznešeného“, energeticky dotovaného afektmi hrôzy, desu, násilia, úzkosti, že v skúsenosti nevyvstane už nič, kontrastné uchvátenia, povznesenia... Od Apollinairovho Pásma, resp. od podôb jeho čítania v českej a slovenskej avantgarde, v poetizme a surrealizme, a v ich povojnových regeneráciách od polovice päťdesiatych rokov akoby teoretizovanie o poézii, tak trochu analogicky voči časti českej poézie štyridsiatych rokov, robilo obrat k Eliotovej Pustatine, k jej vízii sveta, civilizácie. (V zátvorke sa azda hodí pripomenúť esej J.-F. Lyotarda, napísanú a uvedenú reflexiou Apollinairovej Zóny, poukazujúcu na problematickejšie, asketickejšie možnosti poézie či poetickosti sveta, než ako sa to javilo časti klasickej avantgardy – esej Zóna je vo zväzku českých prekladov *Návrat a jiné eseje*, Praha : Herrmann & synové, 2002, prel. L. Šerý a M. Petříček; možno tu však ísť aspoň synekdochicky ešte aj ďalej k zdrojom básnickej modernity a k ich následnej reflexii – práca E. Auerbacha *Baudelaires Fleurs du Mal und das Erhabene* z konca štyridsiatych rokov, knižne E. A.: *Gesammelte Aufsätze zur Romanischen Philologie*. Bern und München, 1967, s. 275 – 290.) Oživovaný zmysel pre náhlosť „vznešeného“ v rade diel modernej či súčasnej poézie je aj repetitóriom či

¹ ZAJAC, Peter: *Ästhetik des Schwingens*. Frankfurt a. M. : Peter Lang Edition. Schriftenreihe der Slowakischen Akademie der Wissenschaften. Bd. 7, 2015.

² Porov. k tomu kapitolku Prožitok vznešeného a posvätné chvění v práci P. Hadota: *Závoj Isidin. Esej o dějinách ideje přírody*. Přel. M. Křížová. Praha : Vyšehrad, 2010, s. 258 – 263.

³ HEIDEGGER, Martin: *Beiträge zur Philosophie (Vom Ereignis)*. Frankfurt a. M. : V. Klostermann, 1989. Gesamtausgabe Bd. 65, s. 251, 262, 286 – 287, 372, 381, 383 – 387, 455.

evokáciou veľkej tradície filozoficko-estetického myslenia – od neskoroantického Dionýzovho či Longinovho spisu *O vznešenom* (knížné vydanie dávnejšieho českého prekladu V. Sládka, Praha : Museion. Společnost přátel antické kultury, 1931) cez prácu E. Burka *O vkuse, vznešenom a krásnom* (slovenský preklad M. Wiegelovej-Molnárovej, Bratislava : Tatran, 1981) až po Kantovu *Kritiku súdnosti* (český preklad W. Hansela a V. Špaleka, Praha : Odeon, 1975, teraz reedovaný); celú túto motiviku programovo a hutne zhrnul v osemdesiatych rokoch práve J.-F. Lyotard zoči-voči „postmodernej situácii“ pod titulom *Vznešené a avantgarda* (český preklad vo zväzku *Putování a jiné eseje*, Praha : Herrmann & synové, 2001, prel. M. Petříček). – Poéziu/lyriku v aktuálne publikačne predkladaných prácach P. Zajaca synekdochicky zastupujú T. S. Eliot, V. Holan, P. Celan, M. Válek, J. Ondruš, I. Laučík... Vo zväzku štúdií a esejí *Slovenské kargo* (Bratislava : Kalligram, 2016) je to pomyselný básnický dialóg J. Mihalkoviča s M. Hamadom a Hamadova kriticko-esejistická odpoveď, interpretačne domyslené P. Zajacom do dialógu o prislúchaní-poslúchaní, rezistencii, dobe, dejinách nedávnych slovenských literárnych a kultúrno-spoločenských desaťročí... – Nemožno však v týchto elementárne evidenčných súvislostiach nespomenúť tri internacionálne koncipované impozantné konferenčnozborníkové zväzky, iniciované a edované P. Zajacom a jeho spolupracovníčkami A. Kliems a U. Rassloff z rokov berlínskeho pôsobenia: *Spätmoderne. Lyrik des 20. Jahrhunderts in Ost-Mittel-Europa I* (Berlin : Frank & Timme, 2006), *Sozialistischer Realismus. Lyrik des 20. Jahrhunderts in Ost-Mittel-Europa II* (Berlin : Frank & Timme, 2006) a *Intermedialität. Lyrik des 20. Jahrhunderts in Ost-Mittel-Europa III* (Berlin : Frank & Timme, 2007).

Takto ambiciózne vymedzovaný pracovný terén si vyžaduje posuny od osvedčeného bodovo-lineárneho evidovania jednotlivého básnického textu k sledovaniu tematicko-tvarových konfigurácií, ich „hybností“, v rámci konkrétneho diela, nosnej literárnej tradície, vôbec existenciálneho vzmachu, tiaže či pádu. Je to cesta, neraz „Holzweg“, od lokálne situovaného motívu, trópu, textovej pasáže k „hybným“ celkom, pre ktorých identifikáciu neposkytujú už oporu ani technicky braná poetika, ani antropomorfné brané životné situácie, zápletky, stavy atď. Myslenie-písanie o poézii sa tu v najšťastnejších prípadoch môže stať partnerom poézie v jej ceste do „otvorena“. Moderná poézia, poézia 20. storočia s rozpätím od široko rozvrhovanej mnohohlasej „ekumenickej“ zaľudnenosti až po radikálnu askézu bielej stránky hrozí tu však bezbrehosťou. Ponúkajúce sa či praktizované riešenie? „... téma není tak či onak vymezený, bezbřehý korpus v eliptickém zkratu, který máme tak či onak zvládnout; to právě téma je způsob čtení, který lze stejně tak realizovat v intenzívním gestu čtení minima textových polí, jako v extenzívním gestu čtení s maximem textových polí“ (posunuto použitá formulácia sinológa O. Krála).⁴

Malá improvizáčna vsuvka vo veci náhlosti „vznešeného“ a jeho dosahu aj pre konkrétne čítanie básnických textov! Cesta poézie I. Laučíka od zbierok z konca šesťdesiatych rokov po kľúčové básnické knihy *Na prahu počutelnosti* a *Havránok* z osemdesiatych a deväťdesiatych rokov mohla sa javiť ako cesta od imaginárne roztvorených, živlami previevaných priestorov, zemepisných pásiem, kontinentov, občas s drsnými reáliami či detailmi z periférnych slovenských učiteľských štácií autora, ku konkrétnym

⁴ Otázka pro... Oldřicha Krále. In: *Slovo a smysl, Word & Sense*, roč. 11, 2014, č. 21, s. 320.

miestam básnikovi blízkeho liptovského sveta, k jeho prírodným a kultúrnym dominantám. Pretrvávajúca sugescia „vznešeného“ bola tu daná horskými masívmi, ich zmáhaním výstupmi, či podzemnými jaskynnými labyrintmi, ich riskantným prieskumom. Pri „vznešenom“ P. Zajac pripomína aj skúsenosť výtvarného land-artu, resp. jeho textové paralely. Opätovné prečítanie eseje J.-F. Lyotarda Scapeland, koncipovanej pre podujatie na tému „písať krajinu“ (v nemeckom prekladovom zväzku *Das Inhumane* z roku 1989) naliehavo mi pripomenulo krajinné konfigurácie vzpierajúce sa na rozdiel od obyvateľného, domestikovaného „miesta“ zmyslovým a životne-praktickým syntézam, zvládnutiam, ovládnutiam; tak napokon v krajinomalbe prinajmenšom od 18. storočia klasicky fungovali horstvá, moria či oceány, diaľky, nedozierne roviny, púšte... Zoči-voči nim je vystavená rizikám či skúškam priamo zmyslová, životne-praktická organizácia „podmetu“ skúsenosti, je vychyľovaná z naivne sebaistého bežného fungovania, obťažovaná vo svojej krehkosti... „Poézia vzniká z porozumenia tejto biedy, inak je len inscenovaním a predvedením rečových schopností. Poézia je *Écriture* (,rukopis‘, ,písanie‘ z prvej vplyvnej práce R. Barthesa – poznámka-vsuvka F. M.) nemožného opisu, *Déécriture* (zrejme novotvar, kentaur, vnášajúci do ,rukopisu‘ moment radikálnej problematizácie – pozn. F. M.)“⁵ – Keď sa v polovici tridsiatych rokov „kulhavý poutník“ J. Čapka vydával na cestu krajinou (bola to letná krajina Oravského Podzámku), aby nevlúdneho dvojníka mu robila „Osoba“ ako synonymum presadzovania sa človeka vo svete voči druhým i veciam a stretol sa s „Dušou“ ako možnosťou rešpektujúco ustupujúceho porozumenia celku, mohol si zdôverňujúco, deminutívne povzdychnúť s Marcom Auréliom: „Anima, anima mea...“ J.-F. Lyotard anagramaticky, stroho píše „anima minima“ (názov eseje v už tu spomenutom zväzku *Návrat a jiné eseje*); tá je udalostne, momentálne existentná, daná iba v náhlej pohnutosti, zasiahnutosti. Paradoxne „nemožnému opisu“ odpovedá „podmet“ poézie nie ako naivne, samozrejme kladená substancia či štruktúrne identifikovateľná funkcia, ale „anima minima“ pohnutosti-zasiahnutosti. P. Zajac tu rád používa slovo „epifánia“. „Zaživa si uvidel veľkolepé čerenie. / V mrákave podvečera / zažiaril irídiový hrot / Kriváňa. / S ním tu prebývaš nad neláskou, / s končekom jazyka / opretým o podnebie“ (záver básne Havránok z roku 1998). Možno nadbytočné pripomeniem: náhlost „uvidenia“ a „zažiarenia“, „hrot“ končiara sa implicitne dotýka neba, básnikov hrot, konček jazyka podnebia; významovo nosná, ale vratká jazyková a životná opora básnikova...

* * *

Po spomenke na prvé stretnutie s P. Zajacom ako čitateľom a interpretom poézie a po staccate z jeho starších i novších textov, resp. exkurze ku krajine a I. Laučíkovi, chcel by som uviesť formuláciu, ktorá ma pri listovaní jeho prácami po rokoch zaujala, lebo mi evokovala hutne a presne vlastnú čitateľskú a v niečom aj pracovnú skúsenosť s poéziou: „Ak postupujeme zdola nahor – a nie náhodou tak robíme zväčša pri lyrických textoch, singularita ktorých je oveľa príznakovejšia už na úrovni jednotlivých tematických prvkov a segmentov a ich spájanie oveľa ťažšie ako pri epických textoch – priamo

⁵ LYOTARD, Jean-François: *Das Inhumane. Plaudereien über Zeit*. Prel. Ch. Pries. Wien : Passagen-Verlag, 1989, s. 314.

v jednotlivých prvkoch ‚lovíme‘ tie momenty, ktorými prekračujú obzor jednotlivín.“⁶ V posledných rokoch sa P. Zajac opakovane venoval poézii J. Ondruša; azda tak nebude nevhodné vo svetle citovanej formulácie pozrieť sa na pre mňa v niečom enigmatickú báseň zo záveru *Vajíčka* z roku 1984 – Radosť (nechávam bokom chronickú otázku autorizovanosti-neautorizovanosti), báseň pôvodne vyšla v *Kultúrnom živote* v roku 1963 č. 27, oproti prvému novinovému publikovaniu popri drobných zmenách pribudlo v knihe hlavne členenie na strofy či presnejšie odseky, spriehľadňujúce v niečom text (novinová verzia je v edícii M. Hamadu *Básnického diela* J. Ondruša z roku 2011).

*Rozložia ti dve-tri husi po tráve,
húsa, čo pije vodu zo stopy
kopyta a jasné
dievčatko s prútom, s bledým vrkôčikom –*

*obzrieš sa
a si druhý,*

*si druhý po slnku, keď dlho
zapadáš tvárou do huslí.*

*Posteľ a stôl a tanier na ňom,
lampa roztúžená,*

*a cigareta, s ktorou ti je ľúto
ako ohňu na konci konára.*

Vstupné „rozložia ti“ svojou anonymnosťou aktérov evokuje radcovsko-zvodcovsko-pokušiteľské „vraveli, stačí mi vypiť sklenku vína a hned, / akoby som si pretrel okuliare“ z programovej básne *Poetika*. Celá takto inscenovaná konfigurácia – výzva, skúška či podozrievavejšie pasca pre básnika, adresovaná „ti“ – pripomína však idylické národopisné jarné obrázky na spôsob K. Plicku tridsiatych rokov, v horšom prípade dávnejšie gýčové kolorované veľkonočné pohľadnice. Potenciálna zvuková výstuž spája vecne súvisiace „kopyto“, „stopu“, prípadne aj „vodu“ (Chlebnikovovo para-etymologizujúce spájanie „býka“ a „boku“, keďže býk môže klat' obeť do boku, nabrat' z boku atď. či Jakobsonovo, že „sokol“ v slovanskom folklóre vzlieta „vysoko“ nielen fakticky, ale aj zvukovo poeticky...) Mláďa-húsa asociuje s deminutívnym „dievčatom“, jeho bledosť je delegovaná na rovnako deminutívny „vrkôčik“ (azda hypallaga – obľúbená to syntaktická figúra významného slovenského poetológa), skôr fakticky plavý. Celý tento zjav je charakterizovaný ako „jasný“ – aj keď si tu človek chtiac-nechtiac spomenie na tragického husiara/husára Ondruša Machuľu či na sociálnobaladickú Zuzanku Hraškovie. Pomlčka v súvetí, rozdelenom odsekovo, svojou náhlosťou predznamenáva lyrickú anagnorízu „podmetu“ básne v jeho seba-oslovení, anagnorízu možno až fatálnu – „obzrieš sa / a si druhý“. Nechám teraz bokom konfiguráciu, kde by pri obzretí človek mal zistiť, že je poradovo druhý, prípadne obzretím niečo zmeškal, opomenul, oneskoril sa atď.; pri

⁶ ZAJAC, Peter: *Tvorivosť literatúry*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1990, s. 128.

J. Ondrušovi, jeho ľudskom a básnickom osude sa ponúka aj slovníkový ďalší význam „druhý“ – „iný“... „*Si druhý po slnku*“ aktualizuje asi skôr poradový, numerický význam; podvečerné, zrejme osamelecké muzicírovanie či aspoň snenie nad husľami spína so slnkom, jeho implicitným zapadaním, „zapadanie“, prikladanie tváre hrajúceho k rezonančnej, korpulentnejšej časti huslí. Husle ako krehký hudobný, múzický inštrument figurovali v časovo blízkej básni Hlasy, kontrastované s robustnou mužskou kováčskou prácou básnikových predkov. Triviálne, so spomienkou na dávnu školskú vlastivedu: ako živé bytosti voči slnku s jeho životodarným teplom, svetlom sme vo svojej odkázanosti naň naozaj „druhí“... Subtílnejšie vyznieva esejistická formulácia teoretika a historika umenia M. Míčka: „Nelze však zapomínat, že umění, které se umísťuje v lidském světě, a jenom v něm má svůj význam, je koneckonců i biologicky zdůvodněnou formou života. – Dítě si kreslí sluníčko, které se směje a mračí. Jaká je to naivně nehorázná antropomorfizace! Není-li naopak lidská tvář udělána k obrazu slunce, k němuž se zdvihá, za nímž se obrací tak jako slunečnice?“⁷ Filozoficky rigoróznejšie vyznieva formulácia: „... tady se ukazuje, že žádný smyslový orgán nelze izolovat od smyslu jeho aktivity. Mluvíme-li o vidění, pak proto, protože existují bytosti, jež mají oči; aby však oči viděly, musí být afikovány, tedy existuje cosi mimo ně, co je stejně podmínkou vidění jako orgán vidění sám. Tento zdánlivý kruh je však otevřen cílem, jemuž vidění (a obecně pak každý smysl) slouží; bez vnímání, které otvírá živou bytost do jejího okolí, by tato bytost neměla co „žádat“ – kdyby však nebyla „žádostivá“, nemělo by vnímání smysl. Mají-li smysly smysl, pak proto že usilují – a že usilují uchovat se ve svém okolí, hledat, co jim prospívá, a vyhýbat se tomu, co jim škodí.“⁸ – Tretia, zovšeobecňujúca variácia motiviky nastolenej dvoma esejisticko-filozofickými citáciami a v niečom azda aj samotným čítaným básnickým textom: „Nedá se tedy říci, že zrak vznikl jako prostá reakce těla na dráždění světlem; blíže budeme pravdě, řekneme-li, že si živý organismus vytvořil nástroj, kterým by mohl pátrat dál po tomto světle, jímž je obkloповán. (...) Jestliže vůbec nám a každé živé bytosti smysly nesignalizují pouhou diskontinální tříšť jednotlivých počítkových dat, spojují-li se nám tato data v smysluplný celek, může to být jen proto, že toto čítí se organizuje na základě původnější jednoty, že pod tímto čítím trvá ještě nediferencovaný a teprve pozvolna se diferencující a zpravidla jen nejasně uvědomovaný pocit naší přítomnosti ve světě, naší souvislosti se světem, naší totožnosti s ním, naší původní vesmírnosti.“⁹

„*Keď dlho / zapadáš tvárou do huslí*“ spája sa mi roky s básňou J. Skácela Kdo se vejde na housle zo zbierky *Odlévání do ztraceného vosku* z roku 1984: „*Neboj se ničeho se neboj / a třeba bylo nejvíc zle / vždycky se najde někde člověk / který se vejde na housle // A na světě jsou krásní dnové / a bývají i dnové zlí / nakonec všichni vejdemo se / do hrobu jako do houslí // Housličky housle o dvou strunách / takové jak je z dětství známe / s kobyilkou luční s petrklíčem / malinko málo polámané.*“ Od nahliadnutia do knihy básnikovho monografistu Z. Kožmína som pred časom očakával uvedenie frazeologizmu,

⁷ MÍČKO, Miroslav: *Testament Mistra Wu*. Praha: Odeon, 1971, s. 77.

⁸ PETŘÍČEK, Miroslav: Nedočkutelnost. Esej v katalogu k výstave R. Filu 6. *zmysel* v Oravskej galérii v roku 2001, nepaginované.

⁹ CHALUPECKÝ, Jindřich: Zázrak vidění. In: *Výtvarné umění*, 1967, č. 6, s. 286. – Esej bola inšpirovaná takmer slepým moskovským maliarom V. Jakovlevom.

príslovia či porekadla, čo by motivovali kľúčový obrat-obraz básne. Z. Kožmín skôr všeobecne hovorí, že „človek musí dorásť určité duchovné hodnoty, aby mohl vstúpiť do priťažlivosti houslí“. Eviduje, pochopiteľne, priestory huslí i hrobu, ich úchovné preľnutie, gnómské štylizácie, reminiscencie z detstva i folklórne reminiscencie... „Adorace dětství je zároveň smutkem zsmárnění.“¹⁰

Po vstupnej, dvojznačne vyznievajúcej jarnej idyle a po prírodno-muzikálnej melanchólii aj s príznačným „padaním tváre“ ako tlmenou „formulou pátosu“ text prechádza do stíšeného finále – je ním interiér samoty „nox et solitudo“. Aj na pozadí Kraskovho strohého interiéru samoty v básni Šesť hodín je... („iba smutné štyri steny / – na jednej z nich zavesený / kríž je Syna človeka...“). Ondrušov výpočet či inventár „postel' a stól a tanier na ňom“ evokuje skoro až celú, inventár či zariadenie personifikačne oživuje „lampa roztúžená“ (ako totiž môže človek emfaticky horieť, planúť túžbou, „cor ardens“, tak lampa, fyzicky ako svetelný zdroj rozpalená, horúca, môže evokovať samotárskej obrazotvornosti vo svojej femininnosti „roztúžená“...; napokon v slove „roztúžená“ je obsiahnutá – „žena“).¹¹ Výpočet, inventár sa odsekovo i významovo lomí do „cigarety“, telesne, chuťovo, hedonisticky blízkej, dychovo konzumovateľnej užitej veci či dnes skôr požívanej škodliviny. (Básnikov monografista Z. Rédey opakovane oproti existencializujúco vyhroteným čítaniam Ondrušovej poézie rád pripomína jej hedonistické chvíle telesnej, fajčiarskej pohody či pohodlia.) „Cigareta, s ktorou ti je ľúto“ v texte figuruje ani nie tak ako drobná vec, ale skôr družne, „intersubjektívne“, solidaritne, ona je družkou v predikovanej „ľútosti“, „podmetu“ pripísanej, ním zakúšanej; stav „ľúto“ je priblížený personifikačným „ako ohňu na konci konára“, „Koniec konára pre oheň“ – koniec básne pre autora i čitateľa, koniec zbierky. Pointa básne je azda aj minimalizáciou ešte pred pár rokmi mladistvo robustného gesta-prirovnania „... som jak strom, čo padol kmeňom, / chceš horieť, do plameňov, / a hľa – oheň vyhasil“ (Báseň z dvoch rúk, *Mladá tvorba*, 1956, č. 2).

Bokom zostal názov textu – Radosť. Pokúsim sa o improvizovanú úvahu okľukou. Text s názvom Óda na radosť je v Holanových *Príbehoch* z roku 1963; príbeh mladej slúžky akoby nevedome zmyslovo vyžarujúcej dobrotu a krásu sa po jej životných peripetiách náhle a kruto zvráti, keď pri každosobotnom drhnutí dlážky v pivovarskej kancelárii sa oženie po dobiedzajúcom hmyze a zhodí na seba horiacu petrolejovú lampu, vzplanie (Lucie – lux), „A ona hořela a křičela... A za dva dny: umřela“, aby sa – pomimo básnikovej pamäti či obrazotvornosti – prepadla do zabudnutia. Rúfusova *Óda na radosť* z roku 1981 ako skladba je nadviazaním na puškinovsko-jeseninovský List jednej žene z debutu *Až dozrieme* z roku 1956. Básne nadpísané ako „óda“ sú vlastne aj elégiami... „Radosť“ v názve Ondrušovho textu neimplikuje nevyhnutne „ódu na radosť“; elegickosť je však neprepočítateľná.

Aj zbežné prečítanie básne Radosť evidovalo významové oscilácie jej situácií (vstupná idyla, prírodno-muzikálna melanchólia, finálny interiér samoty), jednotlivých kľúčových pomenovaní (predovšetkým „druhý“) i veršovo-syntaktického členenia. Text

¹⁰ KOŽMÍN, Zdeněk: *Skácel*. Brno : Jota, 1994, s. 131 a 132.

¹¹ Ak sa pri „lampe“ čitateľovi poézie asociatívne vynorí *Plamen svíce* G. Bachelarda, Praha : Obelisk, 1970, prel. R. Vyhliadal, tak dnes môže siahnuť aj za komentárom k tejto Bachelardovej eseji – VYDRA, Anton: *Bdelé snenie*. Komentár k Bachelardovmu *Plameňu sviece*. Trnava : FF TU, 2012.

akoby si zo životnej, žitej „estetiky chvenia“ diskkrétne volil význačné modality melan-
cholickeho ustrnutia a elementárneho, azda aj katarzného pohnutia „je ti ľúto“.¹²

Napokon sa na záver hodí nedávna situačná formulácia V. Svatoňa: „Literárni veda se
stále více věnuje spíše sociálním funkcím literatury (masová produkce, okrajové žánry).
Přece však zůstává jejím nejdůležitějším cílem interpretace jako uchopení smyslu. Nejcitli-
vější a nejunikavější je tento smysl v lyrice“ (*Lidové noviny*, 12. decembra 2015, s. 29).¹³

LITERATÚRA

- BACHELARD, Gaston: *Plamen svíce*. Prel. R. Vyhlídal. Praha : Obelisk, 1970.
HADOT, Pierre: *Závoj Isidin. Esej o dějinách ideje přírody*. Přel. M. Křížová. Praha : Vyšehrad, 2010.
HEIDEGGER, Martin: *Beiträge zur Philosophie (Vom Ereignis)*. Frankfurt a. M. : V. Klostermann, 1989.
CHALUPECKÝ, Jindřich: *Zázrak vidění*. In: *Výtvarné umění*, 1967, č. 6, s. 286.
KOŽMÍN, Zdeněk: *Skácel*. Brno : Jota, 1994.
LYOTARD, Jean-François: *Das Inhumane. Plaudereien über Zeit*. Prel. Ch. Pries. Wien : Passagen-Verlag,
1989.
MÍČKO, Miroslav: *Testament Mistra Wu*. Praha : Odeon, 1971.
Otázka pro... Oldřicha Krále. In: *Slovo a smysl, Word & Sense*, roč. 11, 2014, č. 21, s. 320.
VYDRA, Anton: *Bdelé snenie*. Komentár k Bachelardovmu *Plameňu sviece*. Trnava : FF TU, 2012.
ZAJAC, Peter: *Tvorivosť literatúry*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1990.
ZAJAC, Peter: *Ästhetik des Schwingens*. Frankfurt a. M. : Peter Lang Edition. Schriftenreihe der Slowakischen
Akademie der Wissenschaften. Bd. 7, 2015.

Fedor Matejov, CSc.

Ústav slovenskej literatúry SAV

Konventná 13

811 03 Bratislava

SR

e-mail: usllred@savba.sk

¹² Deziderátum môže predstavovať elementárne evidovanie „chvenia“ na invenčne tematickej úrovni textov
slovenskej literatúry 20. storočia. Situácia duševne nedovyvinutého hrdinu Urbanovej prózy Štefan Koňar-
čík-Chrapek a Pánboh zo súboru *Výkriky bez ozveny* z roku 1928 („Som Štefan Koňarčík. Ľudia ma prezý-
vajú Chrapkom a hovoria, že som hlúpy.“) po návrate z matkinho pohrebu do prázdneho domu so spustnutým
dvorom: „Potom pošiel domov, sadol si na lavicu pri okne a hľadel, ako vietor zdrap z onuce po dvore vlečie.

Lahol si, vstal znova a potom si sadol k oknu, lebo cítil čosi a nevedel čo.

Zdrap z onuce dostal sa pod válovec, ktorý – prázdny a vyschnutý – stál uprostred dvora; zdrap sa zava-
dil oň i chvel sa tak úzkostlivo a beznádejne, že Štefan Koňarčík-Chrapek sa rozplakal a plakal do rána.“ –
Lyricky reflexívnu verziu tohto rozpoloženia podáva štvorveršie J. Silana: „Čože my ešte vieme? / Budúcnosť
ľazko poznať neznámu. / Vieme len, že sa chvieme / zvečera, v noci, najviac ku ránu“ (z básne *Piesne zstanú*,
bez názvu je text súčasťou *Domu opustenosti*). Inak motivované a modulované „chvenie“ v próze P. Vilikov-
ského *Eskalácia citu I*: „Keby ešte... keby išlo len o ten okamih triašky, o tú bezmocnosť, ešte by uverila. Tú
by ešte vedela mať rada“, resp. poznámky k nemu dovolil som si vyhradiť pre inú príležitosť.

¹³ S istým posunom rovnako sa tu hodí ešte uviesť ako diagnosticko-varovný kontrpunkt formuláciu V. Bělo-
hradského: „Moderní člověk je odsouzen k tomu, být především ‚interpretem‘ názorů vlastních a cizích,
vidět klikatou hranici mezi nimi. Dvacáté století bylo ‚věkem interpretace‘, slovo ‚interpretace‘ ovládlo
celou společnost, i sny bylo třeba ‚vědecky‘ interpretovat, jak nás poučil Freud. V postmoderní době komu-
nikační hojnosti schopnost interpretovat naopak rychle upadá, znaky a sdělení sa valí přes všechny kontex-
ty, je jich příliš mnoho na to, aby naše interpretace jim uměly dát nějaký smysl“ (*Právo*, 4. 6. 2016, s. 7).